Alexandru Mareş

MĂRUNȚIȘURI FILOLOGICE

1. UN CUVÂNT INEXISTENT: *GOLDIN*

În *Indicele de materii* al *Condicii marii logofeții (1692–1714)*, ediție îngrijită de Melentina Bârzan, aflăm consemnat termenul *goldin*[1], necunoscut dicționarelor limbii române. Potrivit indicației cifrice (55), care urmează cuvântului, acesta s-ar regăsi într-un act de întărire, datat 8 iulie 1694[2]. Parcurgerea textului ne-a format convingerea că *goldin* nu apare în documentul indicat, dar, totodată, ne-a permis să întrezărim cauza apariției acestui termen în indicele ediției amintite. În textul documentului se întâlnesc mai multe pasaje în care, la delimitarea unor ocine, sunt menționate formele de relief incluse: „din câmpu, din pădure, din apă, din gol, din uscat”[3]. Indicația „din gol”, care apare în trei rânduri[4], se referă la locul lipsit de vegetație sau de copaci (în cazul pădurii). Editoarea a ținut să atragă atenția asupra acestei sintagme şi a înregistrat-o în *Indicele de materii* foarte probabil sub forma *gol ~ din*, devenită, dintr-o neglijență intervenită la tipar, *goldin*.

2. *HERVON*, DENUMIREA UNEI MONEDE REALE?

Prețul plătit de un locuitor din Fonoiu (j. Suceava) pentru un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam, achiziționat în 1643, deci la scurt timp după imprimarea cărții, a fost de „4 hervoni” (însemnare în limba slavonă)[5]. O monedă cu această denumire nu a mai fost înregistrată în scrierile slavone sau româneşti din epoca veche. În acelaşi an 1643, alte două exemplare din aceeaşi ediție s-au vândut, fiecare în parte, pentru suma de „4 galbeni”[6]. Galbenul fiind termenul generic pentru monedele de aur (florini, ughi, zloți), putem considera hervonul echivalent al galbenului. Lecțiunea *hervoni* ne poartă cu gândul la *ferton*, variantă a lui *fertun* (< lat. med. *ferto-nem*)[7], denumirea unei monede ideale având greutatea unui sfert de marcă sau de grivnă polonă. Nu credem însă că cel care a cumpărat exemplarul

[1] Editura Paralela 45, 2009, p. 763.
[2] *Ibidem*, p. 66–71.
[3] *Ibidem*, p. 67.
[4] *Ibidem*, p. 69, 70.
[5] Doina Braicu, Victor Bunea, *Cartea veche românească din secolele XVI–XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, p. 65.
[6] *Ibidem*, p. 237, 262.
[7] DA, s.v. *fertun*.

LR, LIX, nr. 2, p. 267–273, Bucureşti, 2010

BDD-A569 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:39 UTC)

Cazaniei a plătit preţul ei în *fertoni*, cuvânt pe care din greşală l-a reprodus sub forma *hervoni*. În primul rând, fertonul denumea monedele de argint, iar în al doilea rând, prezenţa lui în ţările române nu este atestată în secolul al XVII-lea[8]. Ne-am putea gândi, deopotrivă, la *hergoşi*, variantă a lui *horgoşi*, pe care adnotatorul l-ar fi scris eronat *hervoni*, dar nici această ipoteză nu poate fi admisă, câtă vreme termenul *horgoş*, de origine maghiară, denumea o monedă de argint cu valoare mică, de 17 creiţari[9]. Stăruie totuşi întrebarea dacă lecţiunea *hervoni* din reproducerea care ne-a servit drept sursă este corectă. Răspunsul pare a fi afirmativ, întrucât însemnarea a mai fost reprodusă de Florian Dudaş, la care întâlnim acelaşi cuvânt *hervoni*[10]. Nu ştim însă dacă acest autor, care publică numai traducerea adnotării, nu a preluat lecţiunea respectivă din lucrarea alcătuită de Doina Braicu şi Victor Bunea. Alţi autori, în ale căror lucrări figurează această însemnare, reproduc, din păcate, textul ei după transcrierea lui Florian Dudaş[11]. În consecinţă, pentru a ne edifica în privinţa corectitudinii lecţiunii *hervoni* avem nevoie de reproducerea fotografică a adnotării existente în exemplarul *Cazaniei* păstrate în Biblioteca Mitropoliei Transilvaniei din Sibiu (inv. IV/142).

3. UN HAPAX LEGOMENON: *ILOTIE*

Cuvântul apare într-un apocrif religios despre Adam, copiat în Bihor în 1679–1680, şi anume într-un pasaj în care, prin intervenţia Mântuitorului, sunt zdrobite, „capetele acelor draci şi diavoli ce ţinea<u> acea carte (= zapisul lui Adam; *n.n.*, Al. Mareş). Şi acea carte se numea ilotie”[12]. Florian Dudaş, editorul textului, nu a cunoscut, probabil, semnificaţia cuvântului, căci îl lasă neexplicat, spre deosebire de alte cuvinte din acelaşi text al căror înţeles îl comunică în note[13]. *Ilotie*, pe care dicţionarele limbii române nu-l înregistrează, reproduce în mod neîndoios gr. εἱλωτεία „stare, condiţie de ilot; sclavaj, robie”. Faptul că în transpunerea românească termenul grecesc a rămas neechivalat ne face să credem că traducătorul nu i-a cunoscut înţelesul. Nu ar fi exclus ca gr. εἱλωτεία să fi rămas netradus şi într-o versiune slavonă a acestei scrieri, pe care, ţinând seama de unele slavonisme (*poveli, procleţi, zapis*), s-a întemeiat, se pare, traducerea de faţă. Indiferent însă de sursa grecească sau slavonă a traducerii româneşti, un fapt este sigur: denumind zapisul lui Adam prin termenul εἱλωτεία, autorul apocrifului a ţinut să sublinieze raportul de aservire în care s-a aflat Adam după semnarea pactului cu diavolul.

[8] *Instituţiile medievale din ţările române. Dicţionar*, coordonatori: Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988, p. 194.

[9] N. Drăganu, *Horgoş (Hergoş)*, în „Buletinul Societăţii Numismatice Române”, XVIII, 1923, p. 97–98.

[10] *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 260.

[11] Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în judeţul Suceava (1643–1830). Catalog*, volumul IV, Suceava, 1995, p. 198; *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, volumul I (1429–1750), Iaşi, 2008, p. 204.

[12] Florian Dudaş, *Manuscrise româneşti din bisericile Bihorului*, Partea a II-a, Oradea, 1986, p. 54.

[13] *Ibidem*, p. 54, nota 2.

BDD-A569 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:39 UTC)

4. NERET-ÎMPĂRAT

Într-un descântec de ciumă copiat în părțile Bihorului în 1754, apare menționat numele acestui împărat enigmatic: „Ce te du la Neret-Împărat / Că acolo te așteaptă[14] / Cu mesele[15] întinse. / Acolo să șezi, / Să te odihnești, / Și să te cărăvești”[16].

Editând textul, Florian Dudaș preciza într-o notă că Neret-Împărat este împăratul roman Nero[17]. Această identificare, prin nimic argumentată, nu poate fi reținută, fiind în dezacord cu ceea ce cunoaștem din alte descântece românești similare. În cuprinsul acestora, agenții malefici sunt trimiși la Ler-Împărat[18] sau la fată (ori fetele) lui Ler-Împărat[19], personaj atestat în folclorul românesc încă din vremea lui Dimitrie Cantemir[20]. Neret-Împărat din descântecul manuscris reprezintă, foarte probabil, o lecțiune greșită pentru Ler-Împărat, lecțiune survenită dintr-o grafie de tipul $\overset{R}{\text{le}}$, în care l a fost confundat cu n, iar tilda care îl surmonta pe r a fost identificată cu t suprascris: $\overset{R}{\text{le}} > \overset{rt}{\text{le}}$ (= leret) > neret[21].

5. „O PIIALE CE SĂ CHIAMĂ SOLOMON”

Citatul din titlul notei aparține *Cheii înțelesului* (București, 1678), și anume *Cazaniei la botezul Domnului nostru lui Isus Hristos*. Începutul acestei omilii a fost

[14] Scris: ñe awe$\overset{p}{}$ñß.

[15] Scris: mesåle.

[16] Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, ms. 34, f. 160^{r}.

[17] *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, Partea a II-a, p. 82 și nota 148 (sub *5) de pe aceeași pagină.

[18] Vezi, de pildă, *Descântec de ceas rău*: „Voi să vă pierdeți / Și să vă duceți / La Ler-Împărat / Că acolo vă așteaptă / Cu mesele întinse / Cu făclii aprinse / Cu pahare pline”, Simion Fl. Marian, *Descântece poporane române*, Cernăuți, 1886, p. 69; cf. și p. 134 (*De întâmpinătură*) și 141 (*De întoarcerea șarpelui*); Grigore G. Tocilescu, *Materialuri folclorice*, volumul I, Partea II, București, 1900, p. 1588 (*De bubă*).

[19] Vezi, de exemplu, *Descântec de deochi*: „Să te duci la fata / La bălțata / Lui Ler-Împărat, / Că te-așteaptă / Cu masa întinsă / Cu făcliile aprinse, / Cu paharele pline” (Mihai Canianu, *Din psicologia poporană. Descântece, farmece și vrăji*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, VII, 1894, p. 138–139); cf. și Grigore G. Tocilescu, *op. cit.*, v olumul I, Partea I, București, 1900, p. 582 (*Descântec de țeapă*), p. 609 (*Descântec de bubă*), p. 656 (*Descântecul argintului-viu*), p. 611 (*Descântec de brâncă*: „Și să te duci la fata lui Lilăr împărat”), „*Șezătoarea*”, volumul III, 1895, nr. 9 și 10, p. 196 (*De spurcat*).

[20] *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Text ales și stabilit, tabel cronologic, prefață și note de Stela Toma, București, 1981, p. 94: „aproape de Dunăre, pe malul Oltului, să să fie vădzind niște temelii ca de cetate, cărora țăranii de pre acolo lăcuitori, din bătrânii lor apucând, le dzic Curțile lui Ler împărat, precum și în colendele anului nou, și astădzi au luat de pomenesc”.

[21] O greșeală asemănătoare pare a se fi produs într-un descântec bănățean în care „pocitura” este aruncată la „fata lui Hera împărat” (Emilian Novacovici, *Colecțiune folcloristică română din Răcășdia și jur* întocmită și edată de..., Oravița, 1902, p. 137). În legătură cu acest împărat, V. Bogrea nota: „pare a fi Ler-împărat” (*Sfinții medici în graiul și folklorul românesc*, în „Dacoromania”, IV, 1924–1926, Partea 1, Cluj, 1927, p. 172, nota 2.

BDD-A569 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:39 UTC)

reprodus de M. Gaster[22], care a glosat termenul *solomon* „une sorte de cuir”[23]. În DLR, s.v. *solomon*, se preia citatul şi explicaţia din lucrarea lui Gaster, menţionându-se că etimologia cuvântului este necunoscută.

Prezenţa acestui termen în dicţionar, întemeiată numai pe existenţa exemplului sus-menţionat este nejustificată. În klüçß raz¶mhnæ a lui Ioannykij Haleatovskyj, sursa directă a cărţii bucureştene, citatului de mai sus îi corespunde sintagma ko¥a solomÿnß[24], care mot-à-mot se traduce „pielea lui Solomon”, solomÿnß fiind aici adjectiv posesiv; cf. soYdß solomonß[25] „judecata lui Solomon”. Pe de altă parte, sintagma ko¥a solomÿnß ne trimite la textul *Vulgatei*: *pelles Salomonis*[26] „cortul lui Solomon”, întrucât lat. *pellis* înseamnă atât „piele”, sens adoptat de Haleatovskyj, cât şi „cort”, semnificaţie cerută de contextul de faţă. În consecinţă, greşeala autorului ucrainean a fost amplificată de traducătorii români, care au considerat că solomÿnß are rolul unei apoziţii atributive (*pielea, Solomon*), de unde a rezultat echivalarea semnalată.

6. PECETEA LUI SOLOMON

O reţetă contra turbării, frigurilor şi muşcăturii de şarpe, copiată în 1821 în Geomal (j. Alba), recomandă în scopul vindecării *Pecetea lui Solomon*. Ce ascunde această denumire ne lămureşte conţinutul reţetei, care indică scrierea cuvintelor sator, arepo, ñeneñ, opera, roñas „pe pâine sau pe sare, şi să le mănânce sau să le scrie într-un blid şi să speale cu rachiu sau cu apă, şi să le bea omul sau dobitocul”[27]. În manuscrisul de faţă, apelul la *Pecetea lui Solomon* se mai repetă într-o altă reţetă „pentru muşcătură de şarpe”[28].

Prezentarea amuletei sub denumirea precitată este însă mult mai veche. Un miscelaneu slavon, copiat la Mănăstirea Putna în intervalul 1592–1604, conţine pe una din file (417^{v}) un careu în care sunt înscrise aceleaşi cuvinte sator, arepo, tenet, opera, rotas[29]. În manuscrisul putnean, careul respectiv, încadrat de numele celor 12 patriarhi biblici, este surmontat de un alt careu în care este inscripţionată în slavonă următoarea explicaţie: peçẫ solomonå sña dv̂a i¥e cr̂hvovav´ (sic!)

[22] *Chrestomaţie română*, Texte tipărite şi manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale şi populare cu o introducere, gramatică şi un glosar româno-francez de M. Gaster, vol. I, Leipzig, Bucureşti, 1891, p. 238.

[23] *Ibidem*, vol. II, 529.

[24] BAR, Carte rară, III 152616, fără paginaţie; cf. kazan´e na bgoåvlenïe gd̂ne.

[25] Franz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–65, p. 869.

[26] *Biblia Sacra. Vulgatae editions Sixti V. et Clementis VIII., Pont. Max.*, Editio nova, Viena, 1863, p. 577.

[27] BAR, ms. rom. 5281, f. 10$^{r–v}$.

[28] *Ibidem*, f. 12^{v}.

[29] Semnalat de Alexandra Moraru, *Floarea Darurilor*. Text stabilit, studiu filologic şi lingvistic, glosar de..., în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, I, Bucureşti, 1996, p. 21.

BDD-A569 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:39 UTC)

vßÎiLi Ihñm „Pecetea lui Solomon, fiul lui David, care a domnit în Israel 40 de ani”. Aşadar, *pecetea lui Solomon* denumea în trecut acest grupaj de cinci cuvinte. Având o vechime foarte mare, care urcă până în primul secol al erei noastre, amuleta de faţă a stârnit curiozitatea specialiştilor. Dintre explicaţiile propuse, cea mai plauzibilă deduce din citirea anagramatică a slovelor celor cinci cuvinte lectura PATER NOSTER, încadrată de literele A şi Ω[O0].

Punerea în relaţie a acestui palindrom cu Solomon se înscrie fără îndoială în acea convingere de origine iudaică şi gnostică potrivit căreia fiul lui David putea stăpâni demonii. La curtea împăratului Manuel Comnen (1143–1180) a fost, de altfel, semnalat un *Librum Solomonium* conţinând imagini cu ajutorul cărora puteau fi chemaţi şi alungaţi demonii[31]. Să mai notăm că printre cărţile interzise în decretul papei Gelasie I (492–496) figurează şi una denumită *Salomonis Interdictio*[32].

7. UN PASAJ OBSCUR DINTR-O VERSIUNE A *ALEXANDRIEI*

Pe o filă dintr-un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam, aflat la Hărniceşti (jud. Maramureş), se găseşte un scurt text manuscris intitulat *Începătură de viaţă lui Alecsandru împărat în Machidonia...*, în care ne-a reţinut atenţia pasajul „şi împărăţe(a) la Eghipetu Eftinava împărat şi Erce filosofu(l) foarte mare Figon şi fără macatoriu şi de stele cititor”[33]. Cine cunoaşte romanul popular *Alexandria* poate uşor să-şi dea seama că textul reprodus de Florian Dudaş reprezintă o versiune a acestei scrieri. Cum se explică însă conducerea bicefală a Egiptului atribuită împăratului Eftinava şi filozofului Erce? Şi apoi cine era Figon şi ce înseamnă termenul *macatoriu?* Răspunsurile nu sunt greu de obţinut, câtă vreme pasajul de mai sus a fost vizibil alterat de copist ori de editor. Fără a avea posibilitatea să cercetăm exemplarul cărţii existent la Protopopiatul Ortodox Român din Baia Mare[34], considerăm că reproducerea corectă a pasajului amintit trebuie să îmbrace următoarea formă: „şi împărăţe la Eghipetu Eftinava–Împărat şi *era* filosofu foarte mare, <vră>*jitor* şi *fărmacatoriu* şi de stele cititor” (cu italice sunt culese lecţiunile propuse de noi; cf. *Figon*, care este foarte probabil transcrierea greşită a segmentului grafic ¥itor din cuvântul vrß¥itor).

[30] N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*. Vol. II. *Epoca influenţei greceşti*, Bucureşti, 1938, p. 109–111; H. Leclercq, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, publié par le R.P. dom. Fernand Cabrol, Tome premier, 2 partie AMENDE-AZYMES, Paris, 1907, p. 1809–1817, Tome quinzième, première partie RONCHINNE-SMEDT (DE), Paris, 1950, p. 913–915.

[31] *Codex pseudoepigraphus Veteris Testamenti, collectus, castigatus, testimoniisque, censuris et animadversionibus illustratus a Johan. Alberto Fabricio*, Hamburg, 1722, p. 1038.

[32] *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, publié par Fernand Cabrol et Henri Leclercq, Tome sixième, première partie *G – Gotha*, Paris, 1924, p. 746.

[33] Florian Dudaş, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, p. 293.

[34] *Ibidem*, p. 291.

BDD-A569 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:39 UTC)

8. DOUĂ LECȚIUNI ALTERATE PRIN SEGMENTĂRI GREȘITE

a) Un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam, care a aparținut Bibliotecii Universitare din București, a fost cumpărat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de un popă Mitrofan, căruia un oarecare Grigorie (a) lui Mariț i-a împrumutat „42 de *scărtan de proste de șalăi* (sublinierea editorului) din banii breslei”[35]. Din aceeași însemnare aflăm că rămânea la latitudinea lui Mitrofan „să întoarcă cele 42 căs ce scrie mai sus”[36]. E limpede pentru oricine că în secvența reprodusă cu italice de editor avem a face cu denumirile a două monede, dintre care cea din urmă ne este bine cunoscută, *șalăii* denumind monedele bătute în domnia lui Eustratie Dabija (1661–1665). O monedă *scărtan* nu a fost înregistrată până acum, dar din însemnare rezultă că prescurtarea ei în scris este *căs*. Corelând aceste două observații și alipind, totodată, prepoziția *de* (care precedă adj. *proste*) la cuvântul enigmatic, identitatea acestuia ne este revelată fără greutate: *căstande* (variantă a lui *costande*). Grafia, având probabil forma kꙋstãde, cu ꙋ suprascris peste k, a permis lectura *scărtan de*, cu inserția lui *r* dedus, poate, din tilda care îl surmonta pe ꙋ. Așadar, banii primiți împrumut de popa Mitrofan au fost 42 de costande proaste, adică șalăi; cf. într-un document din 7 mai 1665: „umbla leul 100 bani proști, șalăi”[37].

b) Un alt exemplar al *Cazaniei* ieșene din 1643 conține o însemnare care, în reproducerea lui Florian Dudaș, sună astfel: „Scris-am eu Ion ot prelogofăt din Țara Moldovei”[38]. Secvența *ot prelogofăt* conservă o înlănțuirea de cuvinte neobișnuită și, totodată, lipsită de viabilitate în planul limbii. În realitate, această secvență trebuie altfel segmentată și citită: *Opre logofăt*. Prima literă a numelui propriu a fost foarte probabil ѻ, surmontat de spirit lin și de accent, semne grafice interpretate de editor drept t suprascris.

9. CEA MAI VECHE ATESTARE A TERMENULUI *ZLOT*

Dintr-o lucrare publicată cu puțini ani în urmă aflăm că moneda denumită *zlot* cunoaște prima atestare în limba română într-un document emis în 1571: „Adecă eu, Malca Costea... am vândut giumătate de loc... dreptu 200 de zloți tătărăști ...”[39]. Documentul invocat, publicat de I. Rizescu, a format obiectul unui

[35] *Ibidem*, p. 222.
[36] *Ibidem*.
[37] *Instituțiile feudale din țările române*, p. 463.
[38] *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, p. 245.
[39] Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, București, 2006, p. 23.

BDD-A569 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:39 UTC)

examen filologic pe care l-am întreprins mai de mult. Cu acel prilej, ne-am pronunțat împotriva datei 1571 consemnată în text, considerând documentul scris după 1600. În sprijinul noii datări, am invocat aspectul scrierii şi pomenirea într-un hrisov din 1671 a logofătului Iurcu din Orgoieşti, unul dintre semnatarii actului publicat de I. Rizescu[40]. În aceste împrejurări, cea mai veche atestare a zlotului într-un text românesc se recoltează dintr-un document moldovenesc din circa 1620 (DLR, s.v. *zlot*).

GLANURES PHILOLOGIQUES

(Résumé)

L'auteur établit l'identité de quelques mots obscures enregistrés dans les éditions des textes anciens, explicables en général par de mauvais lectures. En même temps, on attire l'attention sur quelques mots et dénominations inconnus (*hervon, ilotie, Le sceau du Solomon*).

Cuvinte cheie: goldin, hervon, ilotie, Neret-Împărat, Pecetea lui Solomon, lecțiuni greşite.
Mots-clés: goldin, hervon, ilotie, Neret empereur, Le sceau du Solomon, mauvais lectures.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

[40] *Considerații asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, în „Limba română", XXIII, 1974, nr. 4, p. 275.

BDD-A569 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:39 UTC)